

СПІВПРАЦЯ, ІНДИВІДУАЛІЗМ ТА ПАСИВНІСТЬ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМ: РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ ПОСТРЕВОЛЮЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті порівнюються детермінанти співпраці, індивідуалізму та пасивності у розв'язанні соціальних/власних проблем. Вирішальними чинниками диференціації способів розв'язання проблем є відповідальність, солідарність та досвід громадянського активізму. Відсутність соціальних відмінностей за етнокультурною ознакою може сприяти інтеграції суспільства. Посилення повноважень територіальних громад є проблематичним у малих населених пунктах і на Донбасі.

Ключові слова: співпраця, індивідуалізм, пасивність, інтеграція.

В статті порівнюються детермінанти співпраці, індивідуалізму та пасивності у розв'язанні соціальних/власних проблем. Вирішальними факторами диференціації способів розв'язання проблем є відповідальність, солідарність та досвід громадянського активізму. Відсутність соціальних відмінностей за етнокультурною ознакою може сприяти інтеграції суспільства. Посилення повноважень територіальних громад є проблематичним у малих населених пунктах і на Донбасі.

Ключевые слова: сотрудничество, индивидуализм, пассивность, интеграция.

The paper compares the determinants of cooperative, individualistic and passive problem solving. Key differentiating factors for ways of solving social and personal problems are responsibility, solidarity and civic engagement experience. The absence of social differences associated with ethnocultural background in problem-solving ways is likely to favour the society's integration. However, extending competency frameworks for local communities looks rather problematic in small-sized settlements and in Donbas region.

Keywords: cooperation, individualism, passivity, integration.

Вичерпання пострадянського інституціонального ресурсу в Україні дедалі частіше увиразнює неефективність державного апарату, соціальної системи та спроможності економіки.

“Перезапуск” державних інститутів, який намітився після Революції гідності, зумовив послаблення державної політики соціального захисту на невизначений час. Відтак, патерналістська або егоїстична стратегія поведінки українців вже не виправдовує себе і не забезпечує від різного роду загроз. З іншого боку, швидкоплинні контакти, які диктуються темпом життя та новітніми комунікаціями, зумовили зростаючу індивідуалізацію особистості. Ця індивідуалізація різко звузила потребу в колективних діях. Усе це разом ставить під питання процес інтеграції суспільства, оскільки послаблення державного контролю та звуження міжособистісних взаємодій обмежує механізми соціальної згуртованості. У світлі заявлених реформ щодо децентралізації влади та розвитку місцевого самоврядування важливим є аналіз груп людей, які сповідують відмінні моделі розв’язання власних/соціальних проблем.

Існування у соціумі соціальної диференціації за ознакою громадянської поведінки є традиційним структуруванням населення. Наприклад, відоме дослідження Р. Патнама “Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії” ставило завданням пояснити суттєві регіональні відмінності результатів адміністративної реформи в Італії 1970-х років, метою якої була децентралізація державного управління та посилення повноважень регіональних урядів з широкого кола місцевої політики. Виявилось, що причини цього крилися в регіональних традиціях розвитку громадянської співпраці та здатності громадян до об’єднань [1]. У революційні моменти розвитку суспільства диференціація суспільства за ознакою громадянської активності чи пасивності провокує дезінтеграційні процеси, оскільки практики та орієнтації цих суб’єктів зазвичай є відмінними, а на момент різких соціальних перетворень їхні соціально-демографічні відмінності можуть дестабілізувати соціальний порядок. На підставі соціальних розколів виникають суперечності між інтересами активних і пасивних спільнот, спричиненими соціальною стратифікацією за різними ознаками. Внаслідок цього соціальні конфлікти можуть набувати політичних форм.

Однак можливість таких конфліктів залежить від ступеня єднання та організованості соціальної групи. Елементарний рівень спільності визначається об’єктивною ознакою, наприк-

лад класовою, регіональною, етномовною тощо. Втім, така група не виступає як соціально-психологічна єдність. Більш високий рівень маємо тоді, коли члени макрогрупи усвідомлюють належність до неї, відрізняючи “своїх” від “чужих”. Тут важливим чинником є міжособистісна довіра у різних її проявах. Довіра допомагає формуванню групової свідомості. Найвищий рівень виникає у випадку наявності соціально-психологічного підґрунтя – відчуття відповідальності за тим, що коїться у повсякденному житті у місці проживання, та солідарності – готовності до спільних дій заради групових інтересів. У цьому випадку члени групи не тільки довіряють один одному і себе ідентифікують як групу, а й мають достатньо розроблену систему уявлень про мету своєї групи на макросоціальної арені.

У цьому ключі стало важливим з'ясування не тільки самої конфігурації практик співпраці в українському суспільстві, їхнього співвідношення з індивідуальною схильністю до розв'язання проблем або пасивною позицією, а й чинників кожного типу поведінки. Зокрема, об'єктивними стимулами того, чому люди у певних ситуаціях об'єднуються задля розв'язання проблем, або надають перевагу самостійному вирішенню проблем, або ж взагалі не вбачають потреби вирішувати якісь проблеми, є ресурси, вільний час, навички та компетенція, які є похідними від віку, освіти, доходу, матеріального статусу, місця проживання людини. З огляду на регіональні та етнокультурні відмінності українського суспільства доцільною є перевірка впливу змінних, які відображають регіон проживання, етнічну належність та мовну поведінку. Натомість суб'єктивними чинниками є традиційні для єдності певної соціальної групи: міжособистісна довіра; солідарність, коли співпереживання з певними людьми та їхніми проблемами викликає готовність діяти. Контрольною змінною, яка відображає наявність досвіду громадянського активізму, стала участь у протестних діях проти влади у 2013–2014 рр.

В опитуванні Інституту соціології НАН України, проведеному у червні–липні 2005 р., було запропоновано перелік найбільш поширених власних та соціальних проблем, які траплялися на даний момент в українському суспільстві (табл. 1). Загалом кількість людей, які об'єднувалися з іншими людьми для розв'язання соціальних/власних проблем, сягнула

41,8%. Частка людей, які самостійно розв'язували свої проблеми, становила 22,2%. І дещо більше третини (36,0%) населення заявили, що жодної із запропонованих в опитуванні ситуації в них не виникало.

Якщо взяти до уваги зміст практик співпраці, то найбільша кількість людей була залучена у колективному розв'язанні найбільш нагальних побутових потреб: спільний благоустрій місць сумісного проживання (21,1%) та спільну органі-

Таблиця 1

**Розподіл відповідей населення України на запитання
“У яких випадках Вам доводилось об'єднуватися з іншими
людьми заради вирішення соціальних/власних проблем
протягом останніх 12 місяців?”, 2015 р.**

<i>Перелік соціальних чи власних проблем</i>	N	%
Благоустрій місць сумісного проживання (ремонт під'їздів, утеплення стін, озеленення тощо)	381	21,1
Створення об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	68	3,8
Підведення електроенергії, води, газу до своїх будинків	90	5,0
Протидія незаконній забудові, будівельним аферам, корупції	84	4,7
Подолання наслідків стихійного лиха (буревію, снігопаду, дощу, затоплення)	86	4,8
Участь у добровільних народних дружинах	62	3,4
Організація культурного дозвілля, поліпшення умов навчання (виховання) своїх дітей	178	9,9
Протидія діяльності об'єктів, яка несе небезпеку здоров'ю людей	62	3,4
Участь у пікетах, демонстраціях для захисту своїх трудових, соціальних і культурних прав та інтересів	82	4,6
Захист своїх трудових прав, обстоювання прав на пенсійне забезпечення	82	4,6
Боротьба за реструктуризацію валютних кредитів, повернення коштів збанкрутілих установ	22	1,2
Захист громадянських прав та свобод	117	6,5
Волонтерська робота, підтримка переселенців, лікування та забезпечення воїнів АТО	146	8,1
Інше	6	0,3
Розв'язував проблеми самостійно і ні з ким не об'єднувався	398	22,1
Жодної з цих ситуацій в мене не виникало	646	35,8

зацію культурного дозвілля, поліпшення умов навчання (виховання) своїх дітей (9,9%). У зв'язку із війною на сході країни та революційними змінами в суспільно-політичному житті, практики соціальної кооперації набули розвитку у волонтерській роботі, підтримці переселенців, лікуванні, забезпеченні воїнів АТО (8,1%) та захисті громадянських прав та свобод (6,6%). У решті випадків кількість залучених у спільні дії не перевищувала 5%.

Для з'ясування детермінант співпраці, індивідуалізму та пасивності у розв'язанні проблем було застосовано метод бінарної логістичної регресії. Він дає змогу якнайточніше вивчити вплив вирізнених чинників на залежну дихотомічну змінну. В якості залежних змінних було використано три дихотомічні змінні, які набувають значень від 1 для групи тих, хто практикував відповідно співпрацю, індивідуалізм або ж пасивність, до 0 для групи тих, хто так не поведивсь.

В якості незалежних змінних використано чотири типи соціальної диференціації.

1. Об'єктивні виміри. *Вік*: вимірюваний як кількість повних років життя. *Освіта*: із можливими варіантами відповіді "1 – початкова, неповна середня; 2 – середня загальна; 3 – середня спеціальна; 4 – перший ступінь вищої освіти; 5 – повна вища освіта". *Дохід*: вимірюваний розміром заробітної плати (стипендії, пенсії) за останній місяць (у грн). *Матеріальне становище сім'ї*: із можливими варіантами відповіді "1 – злиденне; 2 – бідне; 3 – середнє; 4 – заможне; 5 – багате". *Розмір населеного пункту*: за 9-бальною шкалою, де 1 – місто з населенням понад 1 млн осіб, а 9 – село.

2. Регіональні та етномовні виміри. *Регіон*: категоріальна змінна, яка набуває значення "1" для тих, хто проживає на Заході (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області); "2" для тих, хто проживає у Центрі (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області, м. Київ); "3" для тих, хто проживає на Півдні (Миколаївська, Херсонська, Одеська області); "4" для тих, хто проживає на Сході (Запорізька, Дніпропетровська, Харківська області); "5" для тих, хто проживає на контрольованих українським урядом територіях Донбасу (Донецька, Луганська області). Донбас був

вибраний в якості референтної категорії, оскільки тут зафіксована найменша кількість суб'єктів співпраці (27% від населення регіону), тому через порівняння з цим регіоном перевірялися решта регіонів. *Етнічне походження*: фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто вважає себе етнічним українцем, і значення "0" – для тих, хто визначив себе як росіянина. *Мова спілкування у сім'ї*: із можливими варіантами відповіді "1 – переважно українською; 2 – і українською, і російською (залежно від обставин); 3 – переважно російською".

3. Соціально-психологічні виміри. *Міжособистісна довіра* (відповідно сім'ї та родичам; співвітчизникам; сусідам; колегам): виміряна за допомогою 5-бальної шкали "1 – зовсім не довіряю; 2 – переважно не довіряю; 3 – важко сказати, довіряю чи ні; 4 – переважно довіряю; 5 – цілком довіряю". *Відповідальність за стан справ у місці проживання*: із можливими варіантами відповіді "1 – повна; 2 – часткова; 3 – ніяка". *Протестна солідарність*: особиста участь у мітингах, демонстраціях населення проти падіння рівня життя, на захист своїх прав із можливими варіантами відповіді "1 – скоріше ні; 2 – важко сказати; 3 – скоріше так".

4. Практичний досвід активізму. *Участь в акціях на Євромайдані у 2013–2014 рр.*: фіктивна дихотомічна змінна, яка набуває значення 1 для тих, хто вважає, що брав участь в акціях у Києві, в іншому місті, допомагав мітингуючим (продуктами, речами, грошима тощо), і значення 0 – для тих, хто не брав участі.

Побудова рівнянь бінарної логістичної регресії впливу чинників на залежні дихотомічні змінні виявила невисоке значення показників Nagelkerke R Square щодо індивідуального способу розв'язання проблем (табл. 2). Натомість частка дисперсії чинників, які висвітлюють співпрацю, є найбільшою і пояснює 23,6% їхнього впливу.

Аналіз коефіцієнтів побудованих рівнянь демонструє, що впливовими детермінантами (*значущі коефіцієнти тут і далі вирізняє жирним шрифтом*) співпраці у розв'язанні проблем з усіх відібраних об'єктивних чинників виявилися вік і розмір населеного пункту. Серед відібраних соціально-психологічних змінних міжособистісної довіри свою значущість проявив лише чинник довіри до колег. Це наштовхує

на думку, що довіра до колег з-поміж решти показників міжособистісної довіри є найбільш ефективним чинником соціальної співпраці, оскільки свідчить, по-перше, про наявність в індивіда прийняттого для нього місця зайнятості як об'єктивного ресурсу, по-друге, про невимушеність індивіда у соціальних взаємодіях, оскільки довіряти колегам можуть переважно соціабельні люди. Втім, найбільш значущі коефіцієнти ($p < 0,001$) простежуються серед показників протестної солідарності та відповідальності за стан справ. Також найвища значущість впливу зафіксована щодо участі в акціях на Євромайдані.

Аналіз регресії, що пояснює детермінанти самостійного розв'язання проблем, вказує на зворотні значення впливу зазначених чинників. Так, серед об'єктивних чинників свій вплив продемонстрував показник розміру населеного пункту зі зворотним значенням: зі зниженням розміру населеного пункту зростає ймовірність до індивідуального способу розв'язання проблем. Крім цього, зафіксовано значущість коефіцієнтів, які відображають Південний і Східний регіон, з негативним значенням. Це означає, що порівняно з жителями Донбасу мешканці Півдня (Миколаївська, Херсонська, Одеська області) і, особливо, Сходу (Запорізька, Дніпропетровська, Харківська області) найменше схильні до індивідуальних способів розв'язання проблем.

Тобто ці відмінності увиразнюють схильність мешканців Донбасу, порівняно з мешканцями Півдня і Сходу, до індивідуальних способів розв'язання власних/соціальних проблем. Соціально-психологічний вплив на індивідуальний спосіб вирішення проблем проявився недовірою сусідам та неготовністю солідаризуватися у разі виникнення масових протестів. Крім цього, така практика стала більш імовірною, якщо респонденти не брали участі в акціях на Євромайдані.

І нарешті, регресійне рівняння стосовно тих, хто вказав, що жодної із ситуацій розв'язання власних чи соціальних проблем не виникало, показує, що пасивність у вирішенні проблем проявляється із зниженням віку та освіти. Парадоксальним фактом, який залишається незрозумілим, є те, що схильність до пасивної форми практик збільшується зі зростанням довіри до співвітчизників і сусідів та зниженням довіри до колег. Очікувано, що відсутність досвіду в цій

Таблиця 2

**Детермінанти розв'язання проблем шляхом співпраці,
самостійно та пасивної позиції**

	<i>Об'єднується з іншими людьми заради розв'я- зання соціальних/ власних проблем</i>	<i>Виришує проблеми самостійно і ні з ким не об'єднується</i>	<i>Жодної з цих ситуацій в мене не виникало</i>
Вік	0,008* (1,008)	0,004 (1,004)	-0,011** (,989)
Освіта	0,090 (1,094)	0,087 (1,090)	-0,136* (0,873)
Дохід	0,067 (1,069)	-0,138 (,871)	0,022 (1,023)
Матеріальне становище сім'ї	0,166 (1,180)	0,022 (1,023)	-0,171 (0,842)
Розмір населеного пункту	-0,043* (0,958)	0,055* (1,056)	0,005 (1,005)
Захід	0,045 (1,046)	-0,306 (0,736)	0,158 (1,171)
Центр	0,208 (1,231)	-0,502 (0,605)	0,211 (1,235)
Південь	0,192 (1,212)	-0,603* (0,547)	0,259 (1,295)
Схід	0,378 (1,460)	-1,116*** (0,327)	0,437 (1,548)
<i>Донбас</i>			
Етнічне походження	0,153 (1,165)	0,189 (1,208)	-0,340 (0,712)
Мова спілкування у сім'ї	0,075 (1,078)	-0,056 (0,946)	-0,074 (0,929)
Довіра сім'ї та родичам	-0,129 (0,879)	0,095 (1,100)	0,103 (1,109)
Довіра співвітчизникам	-0,168 (0,845)	-0,023 (0,977)	0,177* (1,194)
Довіра сусідам	-0,114 (0,892)	-0,195* (0,823)	0,275** (1,316)
Довіра колегам	0,263** (1,301)	0,048 (1,050)	-0,303*** (0,739)
Відповідальність за стан справ у місці проживання	-0,815*** (0,443)	0,310* (1,363)	0,626*** (1,8710)

Продовження таблиця 2

	Об'єднувався з іншими людьми заради розв'язання соціальних/ власних проблем	Вирішував проблеми самостійно і ні з ким не об'єднувався	Жодної з цих ситуацій в мене не виникало
Протестна солідарність	0,499*** (1,647)	-0,400*** (,670)	-0,236** (0,790)
Участь в акціях на Євромайдані в 2013–2014 рр.	1,205*** (3,337)	-0,759*** (0,468)	-0,866*** (0,421)
Constant	-0,074 (0,929)	-1,562 (0,210)	-1,024 (0,359)
Nagelkerke R Square	0,236	0,106	0,143

Примітка: У таблиці показані В-коефіцієнти предикторів з відповідними відношеннями шансів їхнього впливу на залежну змінну в дужках.

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Донбас – референтна категорія.

сфері детермінується безвідповідальністю за стан справ у своєму населеному пункті та відсутністю протестної солідарності. Аналогічним чином імовірність такої позиції зростає, якщо людина не брала участі в акціях на Євромайдані.

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що практики соціальної співпраці є більш поширеними серед зрілих за віком мешканців великих населених пунктів, які довіряють своїм колегам та здатні брати відповідальність за стан справ у своєму місці проживання. Крім цього, активна громадянська позиція, яка сформувалася завдяки досвіду участі у Революції гідності, посилюється готовністю солідаризуватися з учасниками можливих масових протестних дій. Таким чином, суб'єкти співпраці стають соціальним ресурсом для здобуття соціальних позицій та благ, збільшуючи шанси у стратифікаційному суперництві та спрямовуючи перебіг політичної інституціоналізації у місцевих громадах. Відсутність соціальних диференціацій за етнічним походженням та мовою спілкування збільшує перспективи інтеграції постреволюційного суспільства. До того ж цьому сприятиме відсутність регіональних відмінностей щодо практик співпраці.

Певні ризики інтеграції суспільства та розвитку місцевого самоврядування можуть нести поселенські відмінності. Адже мешканці малих населених пунктів, які не мають досвіду громадянського активізму, відчуття відповідальності та протестної солідарності, схильні самі розв'язувати свої чи соціальні проблеми. Їх буде вкрай важко залучити до активної співпраці у місцевій громаді. Слід зважати на схильність мешканців Донбасу до індивідуалізму у розв'язанні проблем. Так само проблематичним для формування спроможних територіальних громад буде залучення людей з пасивною позицією, а це переважно молодь з низьким рівнем освіти та відсутністю відповідальності за стан справ у місці проживання. Залучення людей з відсутністю громадянського досвіду та активістських амбіцій до формування спроможних територіальних громад може призвести до провалу політики децентралізації.

Дані висновки можуть слугувати рекомендаціями для Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, яке є відповідальним за проведення децентралізації влади та формування спроможних територіальних громад.

1. Для успішного проведення децентралізації влади та формування спроможних територіальних громад у великих містах потрібно покладатися на громадських активістів, які довіряють своїм колегам по роботі та відчувають відповідальність за стан справ у своєму населеному пункті. Місцевій владі не слід остерігатися їхнього протестного потенціалу, а цілеспрямовано передавати свої повноваження громаді.

2. Проведення децентралізації влади та формування спроможних територіальних громад у малих населених пунктах та на Донбасі потребує окремої просвітницької роботи щодо переваг колективної співпраці серед молоді з низьким рівнем освіти шляхом залучення місцевого освіченого громадянського активу. У цій ситуації на перших порах місцевій владі треба взяти ініціативу у свої руки і поступово передавати владні повноваження підготовленому активу.

Література

1. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам та ін. – К. : Основи, 2001. – 302 С.